

UDARNIŠTVO IN NAŠI UDARNIŠKI ZNAKI

JANEZ SVAJNCER

Ob pripravah na razstavo Odlikovanja in znaki na Slovenskem smo lahko spoznali, kako malo poznamo na tem področju prva povojna leta. Čisto preprosto smo nanje skoraj pozabili in ostajajo v senci let narodnoosvobodilnega boja. Zato za razstavo še zdaleč nismo uspeli zbrati vseh znakov za prostovoljno delo, sočasno pa tudi ne razvozlati vira nekaterih udarniških znakov. Še vedno ubiramo na tem področju prve korake, kljub temu pa vendarle lahko napišemo o udarništvu in udarniških znakih nekaj več, kot smo lahko v knjižici Odlikovanja in znaki na Slovenskem.

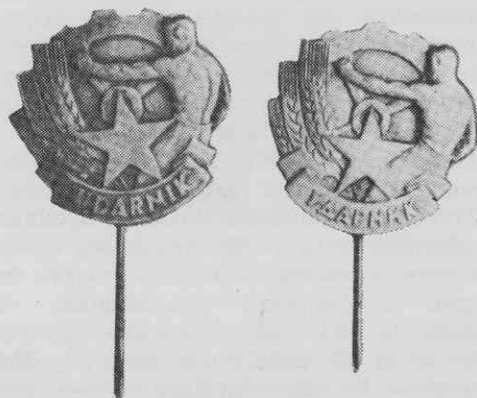
V spominih generacije, ki je pred več kot tremi desetletji prispevala svoj delež k obnovi in izgradnji dežele, ostajajo podobe poleta udarniškega dela in pod tem udarniškim delom marsikdo razume tako sodelovanje v prostovoljnem delu pri odstranjevanju ruševin, sečnji lesa v bohinjskih gozdovih za zimsko kurjavo leta 1945, pospravljanju pridelkov na Krškem polju kot tudi priznanja najmarljivejšim na zveznih delovnih akcijah in najbolj prizadevnim delavcem v tovarnah, na gradbiščih in v ustanovah. Z zveznih delovnih akcij so mladinci celo prinašali značke, na katerih je bilo z velikimi črkami zapisano UDARNIK. Tako ni nič čudnega, če naletimo na več razlag udarništvu in naziva udarnik. Kljub temu, da nas v okviru tega sestavka zanima predvsem faleristična plat udarništvu, je treba tudi na udarniške znake gledati samo kot na del celote — udarniškega dela in njegove ureditve v Jugoslaviji.

Naziv udarnik je bil k nam prenesen iz Sovjetske zveze. Devetega maja 1929 je CK VKP(b) uveljavil »socialistično tekmovanje tovarn in zavodov«. Opredelil je naloge partije, komsomola in vseh sovjetskih organov pri organizaciji tega tekmovanja in udarništvu. Do konca leta 1929 je bilo po vsej Sovjetski zvezi že okrog 300.000 udarnikov. Decembra se je v Moskvi zbral tudi Prvi vsezvezni kongres udarnih brigad. Takrat se je rodila parola »petletko v štirih letih«. Za udarnike se je pojavilo kar dvajset različnih znakov z napisi »udarniku 5 v 4. letih«, »najboljšemu udarniku 5 v 4. letih« in podobno. V začetku leta 1933 sta CK VKP(b) in sovnarkom SSSR tudi uzakonila ustanavljanje in nošenje znakov kot priznanj za delo.¹ V Sovjetski zvezi se je podeljevanje raznih udarniških znakov ohranilo vse do danes (najpogostejša je značka »udarnik komunističnega dela«, ki je precej skromno izde-

lan). Še vedno spodbujajo »socialistično tekmovanje« in vsako leto po kolektivih najprizadevnejšim podeljujejo znake »zmagovalec socialističnega tekmovanja«, kolektivi pa dobivajo prehodne zastavice in podobno. Na raznih področjih družbene dejavnosti imajo razne stopnje častnih nazivov kot priznanj posameznikom (na primer »zaslužni mojster športa«, »ljudski umetnik« in druge). S tem pogledom na udarniške znake in častne nazive v Sovjetski zvezi ne izgubljam v prazno prostora, pač pa opozarjamo na pravo domovino udarništvu, udarniških znakov in socialističnega tekmovanja. Najmočnejši odmev naslonitve na sovjetske zglede je bil naš Zakon o častnih naslovih delovnih ljudi iz leta 1948.²

Tudi pri nas so potekale razne oblike socialističnega tekmovanja, razglašanja najboljših kolektivov, podelitve prehodnih zastav in podobno (primer: leta 1951 je bilo v prvem polletju za izredne zasluge v izpolnjevanju planskih nalog 52 jugoslovanskih kolektivov nagrajenih z nazivom »zaslužni kolektiv«, s prehodnimi zastavami in z nagradami Glavnega odbora Zveze sindikatov Jugoslavije. Med njimi je bilo osem slovenskih kolektivov.³ Ob častnih naslovih posameznikom lahko obudimo spomin na to, da je razglasil Prezidijski Ljudske skupščine LR Slovenije 23. januarja 1948 pesnika Otona Župančiča ob njegovi 70-letnici za prvega »ljudskega umetnika« na Slovenskem.⁴)

Natančnejša opredelitev udarniškega naziva se je pojavila s Pravilnikom o načinu in pogojih za razglasitev udarnikov v podjetjih in ustanovah, ki ga je sprejela zvezna planska komisija leta 1946.⁵ Do tega pravilnika je prišlo po predlogu glavnega odbora enotnih

Zvezni udarniški znak, različici v latinici in cirilici

sindikatoval delavcev in nameščencev Jugoslavije, da bi se enotno določila merila za dosego naziva udarnik. Po tem pravilniku je bil udarnik opredeljen kot časten naziv, »ki se podeljuje delavcem in nameščencem kot priznanje za njihove goreče napore pri obnovi in gospodarski izgradnji države«. Te »napore pri obnovi in gospodarski izgradnji države« bi se dalo razlagati zelo široko, če ne bi pravilnik sam razgnal vseh dvoumnosti okrog tega, kdo so lahko udarniki. Za razglasitev udarnikov so bile pristojne samo uprave podjetij ali ustanov. Do razglasitve je lahko prišlo le sporazumno s sindikalno organizacijo, kjer teh ni bilo, pa z delavskimi zaupniki. Že glede na to, kdo je razglašal udarnike, razne frontovske akcije niso sodile v ta krog, še več pa nam povedo pogoji za dosego udarniškega naziva. Do naziva udarnik so bili upravičeni delavci in nameščenci, ki so se individualno ali kolektivno udeleževali delovne tekme in so v osemurnem delavniku v času treh mesecev prekoračili normo za najmanj 20 odstotkov, kjer norma ni bila določena, pa so morali za najmanj 30 odstotkov preseči obstoječe ali običajne norme ob dobri kakovosti izdelka. Do naziva so bili upravičeni tudi delavci ki so izpolnili, vendar ne prekoračili norme in proizvodne naloge, če so med tekmovanjem dosegli prihranke pri materialu, gorivu in podobnem za najmanj deset odstotkov. Ob tem ti prihranki niso smeli škoditi kakovosti proizvodov, strojev, orodja in drugega. Naziv udarnik je bil namenjen tudi kot spodbuda racionalizirarstvu in tako so bili do njega upravičeni tudi delavci, ki so s svojimi predlogi in iznajdbami racionalizirali in pospeševali proizvodnjo ter s tem podjetju ali ustanovi prinašali materialno korist.

Upravičenec je imel pravico do naziva tri mesece od dne razglasitve. Udarniški naziv je odvzela uprava podjetja ali ustanove po svoji uradni dolžnosti sporazumno ali na predlog sindikalne organizacije oziroma zaupnikov, če udarnik ni več izpolnjeval prej navedenih pogojev ali če je s svojim vedenjem rušil ugled naziva udarnik. Za naše lotevanje udarništva je posebej zanimivo, da pravilnik iz leta 1946 ni predvideval tudi posebnega udarniškega znaka. Kljub temu pa pri udarništvu ni šlo samo za časten naziv, pač pa so bile z nazivom povezane določene ugodnosti. Za udarnike se je uvedla dopolnilna preskrba z živili, z obleko, obutvijo, s kurjavo in z drugimi življenjskimi potrebščinami. Za udarnike so bile izdane posebne udarniške karte, ki so jih dodeljevale uprave podjetij ali ustanov. Po udarniški karti so imeli udarniki pravico do nakupa železniških, ladijskih

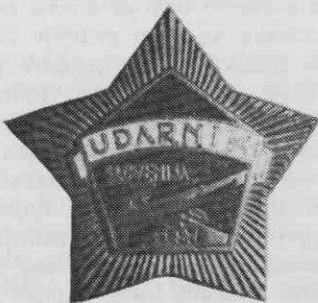
in avtomobilskih vozovnic, gledaliških, kinematografskih in podobnih vstopnic, ne da bi čakali v vrsti. Upravičeni so bili tudi do takojšnjega pregleda in sprejema v bolnišnicah in drugih zdravstvenih ustanovah. Uprave podjetij so lahko po svoji presoji ali po predlogu sindikalne podružnice predlagale pristojnim ministrstvom za denarno nagrado tiste udarnike, ki so se posebej odlikovali. Udarništvo in udarniki so dobili svoj prostor v dnevnem časopisju in tudi razglasitve so bile praviloma slovesne. Pojavile so se tudi poštno razglednice s slikami udarnikov, kako preživljajo zasluženi počitek na Bledu ali ob morju.

Ta pogled na dopolnilno preskrbo udarnikov je posebej zanimiv. Ministrstvo za trgovino in preskrbo FLRJ je 13. maja 1946 izdalo posebno navodilo⁶ o dopolnilni preskrbi udarnikov. Po tem navodilu so bile uvedene dopolnilne potrošniške živilske karte za udarnike. Dopolnilne potrošniške karte za živila oziroma za industrijsko blago so udarnikom izdajali krajevni ali mestni ljudski odbori krajev, v katerih je bil sedež podjetja ali ustanove, kjer je bil udarnik zaposlen. Na podlagi dopolnilne potrošniške živilske karte je imel udarnik pravico do mesečnega nakupa naslednjih količin racioniranega blaga: do dveh kilogramov pšenične krušne moke, do enega kilograma pšenične bele moke, do polovice kilograma maščob in do enake količine sladkorja ter do 25 dekagramov soli. Na podlagi karte za nakup industrijskega blaga za udarnike pa je imel udarnik pravico nabaviti blago v vrednosti 2 000 dinarjev. Vendar so tudi pri teh kartah veljale določene omejitve. Udarnik si je, na primer, lahko kupil s svojimi točkami samo en par čevljev, preostale točke je moral porabiti za drugo blago. Vsaka zloraba dopolnilnih kart za udarnike se je kaznovala po zakonu o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže.

Po pravilniku iz leta 1946 je potekalo razglašanje udarnikov vse do leta 1949. Decembra 1948 je bil v Uradnem listu FLRJ objavljen Zakon o častnih naslovih delovnih ljudi,⁷ ki je marsikaj spremenil. Udarnik je postal samo eden od častnih naslovov in to najnižji na lestvici, ki jo je določal zakon. Tako so bili za »zaslužne ljudi pri socialistični graditvi« ustanovljeni častni naslovi: udarnik, prvak socialističnega dela, odličen prvak socialističnega dela, junak socialističnega dela ljudske republike in junak socialističnega dela FLRJ. Zakon je segel tudi na vas in ustanovil za »zaslužne delovne kmete in zaslužne delovne ljudi v kmečkem združništvu« častne naslove: zaslužen kmet, zaslužen

kmet zadružnik, odlični kmet zadružnik ljudske republike in odlični kmet zadružnik FLRJ. Za delovne ljudi v kmetijstvu, ki so presegali poprečne uspehe pri kmetijskem pridelovanju, je bil ustanovljen častni naslov borec za velik pridelek. Preveč bi bilo, če bi iz Zakona povzemali vse opredelitve in pogoje za posamezne častne naslove in je dovolj, če v okviru te teme ostanemo samo pri udarniku. Uredba,⁸ ki je bila izdana, je spremenila čas, ki je bil potreben za doseg udarniškega naziva. Prej je bilo potrebno trome-sečno obdobje izpolnjevanja potrebnih pogojev, po novem pa samo en mesec. Do razglasitve udarnikov je moralo priti vsak mesec in to do desetega dne v mesecu. Ne glede na vzroke, zavlačevanje z razglašanjem udarnikov ni bilo dovoljeno. Nova uredba je določala, da od dne, ko je delavec izpolnil pogoje za udarnika, pa do dneva razglasitve, ni smelo preteči več kot 30 dni. Ugotovljeno je bilo, da nepravčasno razglašanje udarnikov kvarno vpliva na razvoj udarništva in ga duši. Prej so bile razglasitve udarnikov vezane na državne praznike. Razumljivo, da je tako prihajalo do razlik med izpolnitvijo pogojev za udarniški naslov in samo razglasitvijo. Tako je bil po novi uredbi pogoj za doseg udarniškega naslova v tem, da je delavec v rednem delovnem času v teku meseca dni poprečno presegal predpisano delovno normo za določen odstotek ter pri tem dosegal predpisano kakovost proizvodov oziroma dela in se držal vseh predpisanih normativov za porabo surovin, goriva in maziva. Čas enega meseca se je pričel šteti od prvega dne dalje, ko je delavec začel presegati predpisano delovno normo za določen odstotek, ob upoštevanju predpisanih normativov. Vsak neopravičen izostanek z dela je prekinil tek časa, ki je bil potreben za doseg naslova udarnik. Udarnik, ki je uspel obdržati udarniški naziv nepretrgoma dvanajst mesecev, je bil upravičen do častnega naslova prvaka socialističnega dela. Častni naslov odlični prvak socialističnega dela pa je šel k udarniku, ki je obdržal udar-

niški naziv najmanj tri leta. Že ob uveljavljanju teh določb se je pokazalo, da je bilo po podatkih okrajnih poverjeništev za delo precej delavcev, ki bi bili upravičeni do častnih naslovov višjih stopenj. Na območju MLO Maribor je bilo na primer kar 13 delavcev in delavk, ki so imeli izpolnjene pogoje za častni naslov prvaka socialističnega dela. Predvsem je šlo za udarnice v mariborski tekstilni industriji. Ena udarnica je imela pogoje celo za razglasitev za odličnega prvaka socialističnega dela. Tak pregled je bil objavljen v mariborskem Vestniku oktobra 1949, torej nekaj manj kot leto dni po sprejetju Zakona o častnih naslovih delovnih ljudi, ki je zahteval stalno spremljanje doseženih pogojev za razne stopnje častnih naslovov. Zato je Vestnik ostro zapisal, da so za prej omenjeno stanje »odgovorne uprave podjetij in sindikalne podružnice, ki nimajo točne evidence o svojih udarnikih in ki ne zasledujejo naše zakonodaje. V borbi za izvršitev planskih nalog v tretjem letu naše petletke pomeni prežrtje tako važnih elementov neopravičljivo malomarnost...«⁹ V tem časopisnem zapisu je zajeto bistvo poslanstva udarništva in sploh častnih naslovov. Udarništvo, gibanje za visoko produktivnost, je veliko pomenilo pri reševanju težav zaradi pomanjkanja delovne sile in pri pravočasnem izpolnjevanju planskih nalog. Ob utemeljitvi k Zakonu o častnih naslovih delovnih ljudi je na seji Zveznega sveta in Sveta narodov Skupščine FLRJ Djuro Salaj svoje besede sklenil: »Podeljevanje častnih naslovov pomeni velik prispevek na tej poti, v borbi za izpolnitev petletnega plana — za izgraditev socializma.«¹⁰ Predsednik vlade FLRJ Josip Broz-Tito pa je svojo obrazložitve ob sprejemanju tega zakona v Ljudski skupščini FLRJ končal takole: »Ta zakon mora postati močna spodbuda za množično razširitev udarniškega gibanja in za podporo in pravilno nagrajevanje zaslužnih in odličnih delovnih ljudi in kolektivov. Hkrati pa mora biti ta zakon vodilo za vse naše državne organe, da pomagajo pri vse večjem razvijanju socialističnega tekmovanja, ga olajšajo in poskrbijo, da so naloge ki jih ta zakon postavlja, pravilno in pravočasno uresničene. Od pravilnega dajanja častnih naslovov nista odvisna le nadaljnji zamah socialističnega tekmovanja in priznavanje osebnih in kolektivnih zaslug za socialistično graditev, temveč tudi stalno dviganje produktivnosti dela in vse proizvodnje v naši državi kot temeljnega pogoja za stalno in vse hitrejšo graditev in zmago socializma v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji.«¹¹

Udarniški znak Slovenija ceste

Udarniški znak, podeljen v Ajdovščini 1946

Udarniško gibanje je zmanjševalo potrebo po novi delovni sili ter nadomeščalo manjkajočo. V Sloveniji je bilo v letih 1946 do 1949 razglašenih 38.397 udarnikov. Po posameznih letih pa je bila slika taka: leta 1946 razglašenih 1444 udarnikov, 1947 — 6 972 udarnikov, 1948 — 10 761 udarnikov in leta 1949 — 19 220 udarnikov.¹² Po spremembi potrebnega časa za doseg udarništva je leta 1950 število razglasitev skokovito zraslo. Leta 1950 so bili med udarniki številčno najmočnejše zastopani delavci v industrijskih obratih in rudnikih — 46 odstotkov udarniških naslovov, 24 odstotkov naslovov so imeli delavci gradbene stroke, tem so sledili prometni, kmetijski in drugi delavci.¹³ V Mariboru je leta 1950 dobil skoraj vsak šesti delavec ta naziv. Ob teh, v tisku objavljenih podatkih, je zanimivo pogledati v organizacijsko poročilo CK KPS za II. kongres Komunistične partije Slovenije, ki je bil novembra 1948 v Ljubljani.¹⁴ Po tem poročilu, ki se lahko nanaša le na stanje do druge polovice leta, je bilo v Sloveniji okrog 3000 udarnikov, vendar med njimi samo 445 članov Partije. V poročilu za III. kongres Ljudske mladine Slovenije, ki je bil junija 1947, je bilo med 5214 udarniki, ki so bili razglašeni v Sloveniji, 519 mladincev in mladink.¹⁵

Številke o razglašenih udarnikih nam ne morejo veliko prispevati k pravi podobi o udarništvu, zlasti še, če bi hoteli skozi te številke meriti v posameznih okoljih odnos da dela in do izpolnjevanja planskih nalog. Ponekod so začeli z razglašanjem udarnikov tudi zelo pozno. Tako v murskosoboškem okraju v prvih treh mesecih leta 1949 niso razglasili niti enega udarnika, oktobra in novembra istega leta pa kar dvesto.¹⁶ K ustvarjanju podobe o udarništvu nam lah-

ko prispevajo tudi številke o naraščanju števila udarnikov v ljubljanskem Litostroju. V letih 1947 do 1952 so v Litostroju razglasili 955 udarnikov, med njimi so nekateri dobili ta častni naziv večkrat, celo trinajstkrat. Leta 1947 je bilo v Litostroju razglašenih 22 udarnikov, 1948. leta 43 udarnikov, 1949. leta 203 udarniki, naslednje leto 348 udarnikov in leta 1951 339 udarnikov.¹⁷ Ob iskanju številke o številu udarnikov je treba upoštevati, da se v takratnem časopisju pojavljajo tudi nasprotujoči si podatki. Vestnik, ki je izhajal v Mariboru, je v svoji številki z dne 9. XII. 1949 zapisal, da je bilo leta 1948 v Mariboru registriranih 645 udarnikov. V številki z dne 5. I. 1949 pa je bilo zapisano, da je bil v Mariboru leta 1948 razglašen 1 101 udarnik. Morebiti je do te in še do katere podobnih razlik v številkah prišlo zaradi različnega štetja. Razglasitev udarnikov je bilo več, kot je znašalo samo število udarnikov. Mnogi delavci so bili tudi drugič, tretjič in še večkrat razglašeni za udarnike.

Kot v Sovjetski zvezi tako se je tudi pri nas uveljavila posebna oblika udarniškega dela — izpolnjevanje nalog petletnega plana 1947 — 1951 (ki je bil podaljšan še v leto 1952). Po dosedanjih pregledih ni znano, da bi obstajali tudi pri nas posebni znaki za najmarlivejše izpolnjevalce nalog petletke. Kljub temu pa je veljalo tem delavcem precej pozornosti. Januarja 1950 je bil v Ljubljani zbor delavcev, ki so že izpolnili naloge prvega petletnega plana in so delali za drugo petletko. Ob tem zboru je bilo v Sloveniji 143 takih delavcev. Med njimi je bilo največ rudarjev — kar 39. Bilo je devetnajst rudarjev iz rudnika v Zagorju in med njimi celo dva trinajstkratna udarnika (Jože Čretnik in Vinko Garantini). Gradbincev je bilo 33.¹⁸

Navedimo še, kakšna je bila videti pravica udarnikov do dodatne preskrbe ob koncu leta 1949. Udarniki so bili upravičeni do enomesečne udarniške nakaznice za živila in za blago. Živilske udarniške nakaznice RU so veljale mesec dni od dneva izdaje ter so imele odrezke za 1000 gramov sladkorja, 750 gramov maščob, 1000 gramov pšenične moke in 1500 gramov mesa. Industrijske udarniške nakaznice IRU, ki so veljale do prvega aprila 1950, so imele 30 točk. Ob tej dodatni preskrbi je pripadal udarnikom, ki so obdržali udarniški naslov najmanj tri mesece nepretrgoma ali v zadnjih dvanajstih mesecih v presledkih šest mesecev, prvi naslednji plačani letni dopust najmanj 18 dni. Udarnikom ki so obdržali ta naslov

najmanj šest mesecev ali v zadnjih dvanajstih mesecih s presledki osem mesecev, je pripadal prvi naslednji plačani dopust najmanj 21 dni.¹⁹ Treba je še zapisati, da je delovni človek s častnim naslovom prvaka socialističnega dela ali zaslužnega kmeta dobil tudi medaljo dela. Do reda dela III. stopnje (po danes veljavnem poimenovanju red dela s srebrnim vencem) je bil upravičen nosilec častnega naslova odlični prvak socialističnega dela ali zaslužni kmet zadružnik in tudi kolektiv, ki je dobil častni naslov kolektiva prvaka socialističnega dela ali zadruga, ki je dobila častni naslov zaslužne zadruga. Tako se je z naslednjimi stopnjami častnih naslovov dvigal tudi rang državnega odlikovanja, do katerega je bil odlikovanec upravičen, ko si je prislužil častni naslov. Tak način podeljevanja odlikovanj za delo je bil razmeroma zelo pravičen in v tistih letih je prišlo tudi največ redov in medalj dela delavcem — neposrednim proizvajalcem.

Čeprav ta sestavek nima namena biti zgodovinsko celovita predstavitev udarništva pri nas, političnih in gospodarskih razmer, v katerih je nastajalo, potekalo ter prenehalo, je treba — preden preidemo k opisu samih udarniških znakov — vsaj nekaj besed reči o koncu udarništva. V Uradnem listu FLRJ zaman iščemo določbe, ki bi nam povedale, zakaj in kdaj natanko je bilo ukinjeno udarniško tekmovanje. S stališča zgodovine KPS lahko zapišemo, da je do prenehanja udarništva prišlo med drugim in tretjim kongresom KPS oziroma ZKS. Tretji kongres ZKS je bil od 18. do 20. maja 1954. V politično organizacijskem poročilu²⁰ o delu Zveze komunistov Slovenije v dobi med II. in III. kongresom je čas med obema kongresoma razdeljen na več obdobij. Tako je čas od resolucije Informbiroja do sredine leta 1950 opredeljen z značilnostjo prehoda iz administrativnega načina vodenja gospodarstva do ustvaritve ideje o delavskem upravljanju v gospodarstvu. Drugo obdobje bi naj trajalo od srede leta 1950 do VI. kongresa ZKJ oziroma do sprejema Ustavnega zakona ob koncu leta 1952. Po organizacijskem poročilu je bila to doba, ko je bilo delavsko upravljanje razvito in izpopolnjeno z vsemi organi ljudske samouprave od najnižjih do najvišjih, vse do Zvezne skupščine FLRJ. Tretje obdobje je bilo opredeljeno kot čas po VI. kongresu ZKJ.

Čas prenehanja udarništva sodi v obdobje prehoda med prvim in drugim obdobjem, približno v leto 1951. Še leta 1950 je bilo razglašanje udarnikov v polnem raz-

mahu in glede na novo Uredbo iz leta 1949 je bilo v letu 1950 razglašanih tudi največ udarnikov. Tako je očitno, da je bilo udarništvo povezano z velikimi družbenimi spremembami, ki so se dogajale pri nas po prelomu s Sovjetsko zvezo. Zmotno pa bi bilo trditi, da je prelom po resoluciji Informbiroja pomenil takoj tudi konec udarništva. Ne. Upravičeno lahko zapišemo, da je bilo celo narobe. V letih 1949 in 1950 je bil dosežen največji razmah udarniškega tekmovanja, Sirotanovičevega gibanja, tudi prostovoljnega dela frontovskih brigad tako po številu opravljenih ur kot po številu udeležencev. Zakaj? Pomemben vzrok je bil v odpravljanju posledic, ki jih je jugoslovanskemu gospodarstvu povzročila ekonomska blokada Sovjetske zveze. Ni treba ponavljati znanih števil, v kolikih meri je bilo povojno jugoslovansko gospodarstvo navezano na vzhod. Po prelomu ni bilo druge možnosti, kot opreti se na lastne sile. To je en del podobe, drugi del pa je temeljil na težnji, da bi vsemu svetu dokazali, da klevete o Jugoslaviji ne drže. Tako v prvem obdobju po prelomu s Sovjetsko zvezo tudi ni prišlo takoj do preloma z mnogimi od tam prinešenimi zgledi, temveč do še doslednejšega vztrajanja pri njih. Januarja 1949 je II. plenum CK KPJ sprejel vrsto usmeritev, ki bi naj pomagale uresničiti petletko. Med drugim se je plenum zavzel tudi za krepitev discipline v gospodarstvu, za spodbujanje tekmovanja, novatorstva in racionalizatorstva. Zavzel se je še za doslednejšo kolektivizacijo na vasi. Tudi ta kolektivizacija, ki se je ravnala po izkušnjah kolektivizacije v SZ, bi naj ovrгла trditve kampanje Informbiroja. Do ocen sovjetske prakse, kot je bila na primer zajeta v besedah sekretarja OF in predsednika vlade LRS Mihe Marinka na tretjem plenarnem zasedanju Glavnega odbora OF Slovenije oktobra 1949, je prišlo postopoma. Tudi udarništvo je pomenilo enega od dokazov naše pravilne poti v socializem, kar je zapisal tudi Martin Greif oktobra 1949 v Delavski enotnosti v članku Sirotanovičovo gibanje za višjo storilnost.²¹ Ta članek je bil uvrščen v gradivo za strokovne izpite uslužbencev. V njem je pisec opredelil delovne uspehe udarništva kot posledico oblasti delavskega razreda v naši državi. Med drugimi je zapisal: »Prvi in osnovni pogoj, da se v polni meri razvije visoka storilnost, torej je, da so proizvajalna sredstva v rokah delavskega razreda. Mi poznamo tudi v kapitalizmu visoko storilnost dela, vendar pa se zaradi zakonitosti, ki vladajo v kapitalizmu, storilnost

dela ne more razvijati v polni meri.« Ob tem je c članku dokazoval, da je »dandanes socializem v Jugoslaviji že otipljivo dejstvo, ki ga hočeš nočeš priznava vsak dan vedno večje število naprednih ljudi v svetu, samo zakrknjeni agenti Informbiroja ga nočejo videti.«

Konec obdobja udarništva je vprašanje, ki bi terjalo temeljito obdelavo. Tako bi v jasnejši luči stopili pred nas svetlejša in temnejša plat udarništva. Prva je prišla najmočneje do izraza v prvih povojnih letih, ko je obnova v vojni zelo uničenega gospodarstva terjala tudi tovrstne prijeme. Druga bi se lahko pokazala v oceni posledic, ki jih je udarniško delo puščalo na udarnikih. Pretirano naprezanje pri delu v velikokrat slabih delovnih razmerah in ob skromni prehrani je vplivalo na zdravje zlasti tistih udarnikov, ki so se najbolj trudili. Izrazit slovenski primer te vrste je bil Jože Huso, eden najbolj populariziranih udarnikov v slovenskem časopisju. Naziv heroj dela si je prislužil pri gradnji mostu čez Donavo pri Pančevu 1945—46. Kot večkratni udarnik v Tovarni metalnih konstrukcij v Mariboru je bil leta 1948 odlikovan z redom dela druge stopnje, kmalu po udarniškem obdobju pa se je začelo njegovo bolehanje, ki ga je pripeljalo tudi do invalidske upokojitve.

Slaba stran udarništva, ki ni vidna na prvi pogled in je prišla najmočneje do izraza v raznih oblikah tekmovanj in pri jugoslovanski stahanovščini — Sirotanovičevem gibanju, je bila v tekmovanju. Pogosto je tekmovalna prvina potisnila v ozadje vse drugo. Cilj je bil postaviti nov rekord (na primer — v čim manj urah postaviti novo hišo) in sploh doseči neobičajen uspeh. Brigade (skupine delavcev, ki so štele po šest, dvanajst ali dvajset ljudi), ki so tekmoval, so bile sestavljene iz najboljših delavcev. Zato so dosegale velike delovne uspehe. Drugi del kolektiva — večina — je stal ob strani.

Zakon o častnih naslovih delovnih ljudi je med drugim predpisal, da se ob častnem naslovu daje tudi znak. V uredbi o dajanju častnega naslova udarnik (1949) je bilo določeno, da se udarniku ob razglasitvi izroči udarniška diploma, udarniška izkaznica in udarniški znak. Večkratnim udarnikom bi naj bili podeljeni posebni znaki. Zapisano je bilo, da bo izdal minister za delo FLRJ natančnejše predpise o udarniški diplomii, izkaznici in znakih in o pogojih za podelitev posebnega udarniškega znaka. Zvezni udarniški znak dejansko ne sodi v slovensko faleristiko, ker je bil vsejugoslovanske

narave. Ob njem pa je le treba zapisati, da je bila njegova posebnost v neke vrste dvojezičnosti. Znak povsem enake oblike je bil izdelan z napisom UDARNIK v latinici in v cirilici. Iz tega je mogoče sklepati, da je ustrezna oblika pisave sodila na območje posameznih pisav. Tako bi nekako kot »slovenska« (tudi hrvaška) obveljala različica z napisom v latinici. Ti znaki so bili izdelani iz bronu v barvi patiniranega srebra. Na znaku je upodobljena petokraka zvezda, ki ima v ozadju veliko kolo. Vanj se upira do pasu gol mišičast delavec, ki je desno od zvezde. Na levi strani so trije žitni klasi, pod vsem pa trak z napisom UDARNIK (na različici v latinici in cirilici smo že opozorili). Ves znak je v obliki nepravilnega kroga, ki je na najširšem mestu širok 30 mm. Zadaj je na znaku samo igla za zatikanje. Ti znaki — pa naj gre za različico v latinici ali v cirilici — so razmeroma pogosti. Ker v okviru te teme ni namen segati po raznih udarniških znakih zveznih delovnih akcij in mlad.ne, lahko preidemo k skromnemu, celo preskromnemu pregledu, ki ga imamo o udarniških znakih na Slovenskem.

Kljub razstavi Odlikovanja in znaki na Slovenskem, ki si jo je v Mariboru in Ljubljani ogledalo veliko obiskovalcev, še vedno ni vseh potrebnih podatkov o veliki, lepo izdelani in rdeče emajlirani zvezdi z napisom UDARNIKU. Širina tega znaka je celo 73 mm in se tako po velikosti ter likovni zasnovi razlikuje od znakov, ki jih poznamo kot priznanje iz let po vojni. Na petokraki rdeče emajlirani zvezdi je pritrjeno okroglo bronasto polje, na katerem je delavec z zavihanimi rokavi in s štirimi opekami v rokah. Levo od njega je manjša petokraka zvezda, pod njo pa trak z napisom UDARNIKU. Za napisom je levo in desno žitno klasje. Po besedah sina enega od nosilcev tega odličja²² je njegov oče — idrijski rudar — dobil to zvezdo v Ajdovščini avgusta 1946. S slavnosti v Ajdovščini je ta znak prineslo štirinajst idrijskih rudarjev. Z njim bi naj bili odlikovani najboljši kopači, tesarji in drugi iz rudnika — »heroji dela« — kot so jim rekli takrat.

V Ajdovščini je bila 25. avgusta 1946 velika »parada dela«, združena z ljudskim zborovanjem in s športnimi tekmovanji. V nedeljo 25. avgusta se je v Ajdovščini zbralo okrog 100 000 ljudi. Slovensko vlado je zastopal njen podpredsednik dr. Marjan Breclj. »Parada dela« je predstavljal sprevod, na čelu katerega so nosili slovensko, jugoslovansko, italijansko, sovjetsko in delavsko (partijsko) zastavo, za njimi pa veliko sliko maršala Tita. Za zastavami so korakali udarniki, ki so se

izkazali pri delu za obnovo in, za dvig proizvodnje. V sprevodu so bili tudi idrijski rudarji — zmagovalci v trimesečnem tekmovanju. Po končani paradi je bilo zborovanje, kjer je množica klicala: »Zahtevamo priključitev Trsta in vse Julijske krajine k Jugoslaviji!« Zborovanje je bilo organizirano kot manifestacija privrženosti primorskega ljudstva k Jugoslaviji. Poletje 1946 je bilo tudi čas streljanj na mejni črti nad Sočo in sploh napetosti z Amerikanci — vse v znamenju boja za Trst in Julijsko krajino. Na zborovanju je bilo med drugim povedano, da je bilo v coni B v trimesečnem tekmovanju s prostovoljnimi delom obnovljenih 1492 poslopij, razen tega pa je bilo zbranih še 12,994.399 lir. Največje uspehe so dosegli okrajci Idrija, Ilirska Bistrica, Vipava in Tolmin

Ob vsem tem nam manjka podatek, koliko znakov »udarniku« je bilo podeljenih. Gre samo za sklepanje, če domnevamo, da so jih razen idrijskih rudarjev dobili tudi drugi udarniki. V nobenem primeru pa število teh znakov ni moglo biti veliko, ker niso pogosti. Ob tem udarniškem znaku nas na »parado dela« v Ajdovščini avgusta 1946 spominja še posebna značka. Delavec z opeko in z žitnim klasjem naokrog je enak kot pri udarniškem znaku, le da je nad delavčovo glavo datum 24. 25. VIII. 1946. Na traku pod delavcem ne piše udarniku, pač pa Ajdovščina. Značka je okrogla s premerom 26 mm in izdelana iz posrebrne pločevine. Ta značka je bila namenjena vsem udeležencem parade dela, zborovanja in športnih tekmovanj. Stala je 15 dinarjev.

Čeprav smo zapisali, da bi bilo lepo, če bi o udarniškem znaku iz Ajdovščine imeli še več podatkov, o naslednjih dveh slovenskih udarniških znakih ne moremo zapisati niti toliko. Prihajata iz dveh podjetij, toda proizvodnja v enem in drugem kolektivu so ostala brez odmeva.

Udarniški znak Gradisa

IKOM (Industrija in kovnica Oreškovič Marko), Zagreb, je izdelala lep znak za udarnike Gradisa. Težko je ugotoviti o času podelitve. Glede na kasnejšo enotno udarniško značko bi lahko bil ta znak iz obdobja pred enotnim znakom, torej iz prvih povojnih let, dopuščati pa je treba tudi kakšno drugo možnost. Znak je v obliki rdeče emajlirane zvezde, ki je široka 35 mm. Na njej, so obrisi postav treh delavcev — enega s pnevmatičnim kladivom, drugi ima kramp in tretji lopato. Nad njimi je napis UDARNIK. Za kraki zvezde je videti nazobčano kolo. Na njem piše GRADIS. Zadaj je na znaku samo bronast zatik za nošenje v gumbnici zaviha sukniča. Na njem piše IKOM Zagreb. Ves znak je izdelan iz brona, ki je pozlačen. Pozlata je podobna kot na značkah za prostovoljno delo 1948.

Leta 1947 je bil Gradis ob 29. novembru razglašen kot najboljši slovenski gradbeni kolektiv in kot tretji najboljši v Jugoslaviji. Septembra 1947 so bila namreč končana dveletna dela pri gradnji hidrocentrale Mariborski otok. Ob koncu del je bilo na proslavi sedmega septembra enainštirideset gradbenih delavcev Gradisa razglašanih za udarnike. Žal pa časopisna poročila o tej in drugih razglasitvah udarnikov ne omenjajo posebnih znakov.

Pri naslednjem slovenskem udarniškem znaku vemo samo to, da gre za udarniški znak podjetja Slovenija ceste. Glede časovne opredelitve velja vse, kar smo napisali prej. Znak je skrbno in lepo izdelan v obliki peterokrake zvezde, ki jo sestavlja množica žarkov. Ti prihajajo izza polja v sredini znaka. Polje je peterokotne oblike, modro emajlirano, čezenj gre belo emajliran trak z napisom UDARNIK. Pod njim je napis Slovenija-cesta in upodobitev ceste z nadvozom. Ves znak je širok 50 mm. Več o tem znaku, žal, ne moremo zapisati.

Dodati je treba vsaj nekaj besed v pojasnilo, zakaj ima — kot smo uvodoma zapisali — udarništvo v spominih nekdanjih udeležencev prostovoljnega dela, zveznih akcij in tudi udarnikov v proizvodnji, tako širok pomen. Časopisje in aktivistični besednjak se nista izogibala zelo široke uporabe besede udarništvo. Ščasoma je ta široka razlaga udarništva dobila tudi svoje formalne temelje. Marca 1947 je bil predpisan pravilnik²³ o razglasjanju udarnikov na mladinski progi Šamac — Sarajevo, ki so ga, če je bilo tako določeno v uradnem listu, smiselno uporabljali tudi na nekaterih drugih večjih delovnih akcijah po državi (na primer pri gradnji Nove Gorice 1948). Še vedno pa niso sodili v nobenega predpisov o udarništvu najprizadev-

nejši udeleženci prostovoljnih delovnih brigad. Šele novembra 1949 je bil predpisan tudi poseben pravilnik²⁴ o dajanju častnega naslova udarnik članom mladinskih, frontnih in podobnih delovnih brigad, ki so bile na delu neprekinjeno najmanj en mesec. Tako so bili člani teh brigad glede na udarništvu in na ugodnosti v zvezi s tem izenačeni z udarniki v proizvodnji. Leta 1950 je posebno navodilo²⁵ zapolnilo vrzel okrog udarništvu delavcev, ki so opravljali dela, ki jih ni bilo mogoče meriti z normami. Tako je častni naslov udarnik prevladal tudi formalno na vseh področjih kot priznanje za najbolj prizadevne. Pred to enotno ureditvijo so veljale v Sloveniji posebne značke kot priznanja prostovoljnemu delavcu z največ opravljenimi urami. Glede na število potrebnih delovnih ur je imela taka značka leta 1974 tri in leta 1948 celo štiri stopnje. Na vasi pa so bili leta 1948 najmarljivejši graditelji zadružnih domov odlikovani s posebno značko, ki je imela tri stopnje. Te značke za prostovoljno delo, značke za gradnjo zadružnih domov 1948 in slovenske udarniške značke predstavljajo celoto našega falerističnega bogastva iz povojnih let. Predstavljajo nam svojevrstno pričevanje o letih, ki niso bila lahka in so terjala veliko dela in odrekani. Upajmo, da bo ob tej ali oni priložnosti odkrit še kateri izmed teh že pozabljenih znakov in bo izpopolnil grobo izdelano podobo, ki je trenutno pred nami. Pri njihovem nastajanju in podeljevanju je bilo precej nenačrtnosti in tudi slučajnosti, tako da ni nič čudnega, če je težko izoblikovati dokončno podobo slovenskega falerističnega bogastva prvih povojnih let.

Kot pri vseh priznanjih in odlikovanjih je tudi pri udarniških znakih težko reči, kolikšen je bil njihov delež pri spodbujanju udarniškega gibanja in s tem večje produktivnosti. Pri odlikovanjih (udarniški znaki so bili določena vrsta odlikovanj) gre za moralno priznanje in tako njihovega pomena ne bi smeli zanemarjati. Tudi udarniški znaki so bili taka priznanja, ne glede na ugodnosti, ki jih je udarništvu prinašalo udarniku tudi v materialnem smislu. Nositi udarniški znak je pomenilo med drugim dokazovanje in potrjevanje svojega odnosa do nove družbene ureditve. Na zveznih delovnih akcijah so lahko prišli do udarniških značk (torej do odlikovanj) mladinci, ki so še nekaj let prej, med vojno, bili premladi, da bi se lahko vključili v boj. Mladinski udarniški znaki so tudi edini, ki so se ohranili

vse do danes in predstavljajo dejansko edino odlikovanje, do katerih prihajajo mladinci, če ne upoštevamo nekaterih odličij, s katerimi so lahko nagrajeni v obrambnem urjenju.

Trije slovenski udarniški znaki, ki smo jih opisali, niso več nekaj osamljenega, če jih obravnavamo kot del celote s prej navedenimi drugimi priznanji. Bili pa so ti znaki kot značke za prostovoljno delo in značke za gradnjo zadružnih domov 1948 povezani z nečim, kar je ostalo v preteklosti. Kljub temu pa se odnos nosilcev do prisluženih znakov kaže še zdaj po treh desetletjih. Te znake je bilo videti skrbno pripete ob nekaterih proslavljanjih obletnic posameznih večjih akcij iz let po vojni.

OPOMBE

1. B. I. Iljinski: Znački i ih kolekcionovanie, Moskva, 1977. — 2. Zakon o častnih naslovih delovnih ljudi, Uradni list FLRJ, št. 106/1948. — 3. Slovenski poročevalec, 4. IX. 1951. — 4. Janez Logar: Oton Župančič — prvi slovenski »ljudski umetnik«, Koledar Prešernove knjižnice za leto 1949, stran 50. — 5. Pravilnik o načinu in pogojih za razglasitev udarnikov v podjetjih in ustanovah, Uradni list FLRJ, št. 33/1946. — 6. Navodilo o dopolnilnem preskrbovanju oseb, ki so razglašene za udarnike, Uradni list FLRJ, št. 40/1946. — 7. Zakon o častnih naslovih delovnih ljudi, Uradni list FLRJ, št. 106/1948. — 8. Uredba o dajanju častnega naslova udarnika, Uradni list FLRJ, št. 73/1949. — 9. Posvetimo več pozornosti udarnikom, Vestnik, glasilo OF za Mariborsko oblast, 29. X. 1949. — 10. Ljudska pravica, 1. XII. 1948. — 11. Zakon o častnih naslovih delovnih ljudi in Zakon o iznajdbah in tehničnih izpopolnitvah, Zbirka zakonov FLRJ, št. 27/1949. — 12. Vestnik, 3. II. 1950. — 13. Slovenski poročevalec, 3. I. 1951. — 14. Organizacijsko poročilo CK KPS, II. kongres KPS, Ljubljana 1949, stran 332. — 15. Tovariš, št. 24/1947. — 16. Vestnik, 19. XII. 1949. — 17. Kakšen je bil meter za plačo, Delo, praznična priloga za 29. november 1973, stran 36. — 18. Vestnik, 16. I. 1950. — 19. Posvetimo več pozornosti udarnikom, Vestnik, 29. X. 1949. — 20. III. kongres Zveze komunistov Slovenije, Cankarjeva založba 1954, stran 28. — 21. Martin Greif: Sirotanovićevo gibanje za višjo storilnost, Delavska enotnost, 29. X. 1949. — 22. Slavko Ločnikar, Idrija, pismo avtorju 1979. — 23. Pravilnik o razglašanju udarnikov na mladinski progi Šamac—Sarajevo, Uradni list FLRJ, št. 32/1947. — 24. Pravilnik o dajanju častnega naziva udarnika članom prostovoljnih delovnih brigad, Uradni list FLRJ, št. 99/1949. — Navodilo o dodeljevanju častnega naziva udarnik uslužbencem, ki opravljajo dela, ki se ne normirajo. Uradni list FLRJ, št. 56/1950.